

PRİMO LEVİ VE İRONİ*

İlhan KARASUBAŞI**

ÖZET: Antik dünyadan günümüze birçok yazar tarafından kullanılan ironi II. Dünya Savaşı gerçeğini yaşayıp kurtulabilen İtalyan yazar Primo Levi tarafından yapıtlarında sıkça kullanılmaktadır. Ancak yazarın ironiyi kullanmasındaki amacı okuyucuyu güldürmek değil, onun trajikomik biçimde, yaşanan olayların ne denli insanlık dışı olduğunu kavramasını sağlamak ve tüm insanların yaşananların farklı yerlerde tekrarlanmaması için çaba harcamalarını sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: İroni, Savaş, Levi.

PRIMO LEVI AND IRONY

ABSTRACT: Irony used beginning from ancient times until our time is used often by the Italian writer Primo Levi, testimony of the II. World War and who survived it. But the writer's aim in using irony is not to make the people smile, but to make them understand how terrible all those things happened are and that all the people should do everything possible so that such things will not happen again in any place in the world.

Keywords: Irony, War, Levi

Giriş: İroni kavramı antik dünyadan günümüze özellikle edebiyat ve tiyatro alanında bir çok yazar tarafından kullanılmıştır. İroni her zaman gülme/güldürme ve acı/acıma unsurlardan oluşan bir duygudur. Bununla birlikte ironi yıkıcı bir araç olarak da işlev görmektedir. Çünkü alışkın olunanın gerçekte farklı olduğunu anlatabilmek için ona saldırır ve onu yıpratmaya çalışır. Bu sayede anlamanın ve anlaşılın durumun farklı bir bilinç ortamına taşınarak gerçek anlamda kavranılmasını amaçlamaktadır. Yazarın amacı dünyada yaşanan acı olaylar nedeniyle içinde bulunduğu duygu karmaşasından kurtulmak ve aynı zamanda kendisini koruyacak bir öge geliştirerek olaylara tepki vermektir. Bu bağlamda ele alındığında ironi aynı zamanda bir iç çatışma ve bir savunma mekanizması olarak ortaya çıkar. İroni'nin yazarlarca sıkça kullanılması ise, yozlaşan ahlaki değerlere karşı bir tür tepki geliştirme gereksiniminden doğmaktadır. Kuşkusuz Levi'nin yapıtlarında anlattıklarının ahlakî boyutu vardır. Bununla birlikte okuyucuya aktarılmaya çalışılan gerçeklere bir de Levi'ye özgü ironik anlatım tarzı eklendiğinde, olayların okuyucuya aktarımı daha da etkili olmaktadır. İroni kavramı kullanıldığında, insanlar ortak bir konu üzerinde gülebilir. Bu da, toplumsal bağlamda insanların aynı konu etrafında

*Bu makale Dr. İlhan Karasubaşı'nın *Primo Levi'nin Yapıtlarında Otobiyografik Öğeler ve İroni Kavramı* başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör. Dr. İlhan Karasubaşı, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, İtalyan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. E-posta: ksubasi@ankara.edu.tr.

toplanabildiklerinin ve aynı konu üzerinde benzer düşüncelere sahip olabildiklerinin göstergesidir.

Levi altmışlı yılların başında, özellikle Luigi Pirandello'dan esinlenerek, ironi kavramını konu alan bazı öyküler kaleme almıştır. Levi'nin Pirandello¹ gibi bu alanda usta birinden yararlandığı açıkça ortadadır. Daha sonra ise, özellikle Musevî kültürüne özgü bazı konuları ele alarak, ironi kavramı üzerinde durmuştur. Bu durumda, genelde Yahudilere ilişkin bazı öğeler farklı dinlere mensup kişilere anlatılıp, açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu konuya ilişkin bazı örnekleri özellikle "*Se non ora quando*" adlı yapıtta bulmak mümkündür:

*"Tüm insanlar haftanın her günü gündelik işlerini yaparlar. Museviler ise Cumartesi günü, günah olduğu düşüncesiyle, neredeyse yemek bile yemezler."*²

Levi'nin ironi kavramını kullanımında ustalığını gösteren yapıt "*Se questo è un uomo*"dur. Yapıtın ilk sayfalarından itibaren ironi kavramı, okuyucunun karşısına çıkar:

*"Şansıma Auschwitz'e iyi ki yalnızca 1942 yılından sonra getirildim."*³

Bu sözü söylerken, sözcüklerin her birine ironik bir anlam yükler. Levi'nin Auschwitz'e gönderildiği dönemde-1942 yılından itibaren-Nazi Almanyası işgücü açısından sıkıntı çektiğinden, Kamplarda tutulan insanların ölümünü dolayısıyla da iş gücü kaybını önlemek amacıyla tutsaklara biraz daha iyi davranmaktaydı. Durumun bilincinde olan Levi söz konusu amaç sayesinde en azından hayatta kalma şansı biraz olsun arttığından yaşadıklarını ironik biçimde dile getirir. Aksi halde, bir gencin Auschwitz Toplama Kampına götürülmesinin şansla açıklanacak olumlu bir yönü yoktur.

Levi'nin yukarıda belirtilen cümleyi ironik biçimde ifade etmesi, onu savaş yıllarına ilişkin anılarını yazan diğer yazarlardan ayırmaktadır. Çünkü Levi Auschwitz'te ölümü bekleyen bir tutsak değildir. O hayata ilişkin plânları olan ve hayatta kalmak isteyen biridir. Her ne kadar Kamp ortamı acımasız ve yaşam şartları olumsuz olsa da, Levi yaşama sınıksız sarılarak ayakta kalmaya çalışır. Ancak kurtulmayı kendisinden çok diğer insanların

¹Luigi Pirandello: 1867-1936 yılları arasında yaşamıştır. Özellikle Tiyatro yapıtlarıyla ünlenen yazar, özellikle görecelik kavramı üzerine yapıtlarını oluşturmuştur. En ünlü yapıtlarından biri "*Altı kişi Yazarını Arıyor*" adlı tiyatro oyunudur.

²Primo Levi, *Se non ora, quando?*, Einaudi, Torino 1991, s. 65.

³Levi, *Se questo è un uomo*, Einaudi, Torino 1991, s. 5.

iyiliği için ister, çünkü olayları bizzat yaşadığından her şeyi bütün çıplaklığıyla insanlara aktarabilecektir.

Yine “*Se questo è un uomo*” adlı yapıtın giriş bölümünde Levi şöyle demektedir:

“*Burada geçen tüm olayların uydurmaca olmadığını söylemek, bana gereksiz geliyor*”⁴ Burada Levi'nin amaçladığı, bazı yapıtların başlarında yer alan ‘Bu kitabın, gerçek kişiler ya da gerçek olaylarla herhangi bir ilişkisi yoktur’ sözüne atıfta bulunmaktadır. Çünkü Levi bu noktada, okunulacakların gerçek olduğunu, yazar sıfatıyla olanları tüm çıplaklığıyla okuyucuya aktaracağını bildirmektedir. Hattâ Levi, anlatılanların son derece insanlık dışı şeyler olması nedeniyle, okuyucunun bunlara inanmayacağı endişesini bile taşımaktadır.

Levi, ironi kavramını özellikle okuyucu için kullanmaktadır. Çünkü, ironi kullanımı ile okuyucusunun dikkatini ve ilgisini ayakta tutacağına bilincindedir. İroni kavramını, genelde, tarihi olaylar ya da Tanrı gibi, kavramlar söz konusu olduğunda kullanmaktadır. Örneğin “*Il sistema periodico*” adlı yapıtında şöyle der: “*Belki de çocukları, aptalları ve sarhoşları koruyan bir Tanrı'nın var olduğu doğrudur*”⁵.

Levi'nin bu ifadesi okuyucuya oldukça tuhaf, karmaşık, anlaşılmaz ve anlamsız gelebilir. Levi'nin buradaki amacı, Kamp ortamında olayların, aslında, ne kadar karmaşık olduğunu ve bütün değerlerin alt üst edildiğini göstermektir.

İroni kavramı söz konusu olduğunda, Levi'nin kendisine örnek aldığı bazı yazarlar vardır. Bunlar Parini, Swift ve Mann'dır. Üç yazarın ortak yönü, ironi kavramını olayların yapay görüntülerini bozarak gerçekte nasıl olduklarını göstermek amacıyla kullanmalarında gizlidir. Örneğin, Parini'nin “*Il giorno*”⁶ adlı yapıtında, aristokrat gençlerin gerçekte ne kadar gösteriş meraklısı ve aptal oldukları ortaya konulmaktadır; Swift'in “*Gulliver'in Seyahatleri*” adlı yapıtında ise dünyanın aslında ne kadar gerçek dışı olduğunu göstermek için her şey alt üst edilmektedir; Mann ise “*Yusuf ve kardeşleri*” adlı yapıtının birinci cildinde, İsrail ve Esau'un öyküsünü yeniden anlatmaktadır. Her üçü de ironiyi, ahlâk kavramıyla birlikte kullanmaktadır. Levi bu yazarlardan özellikle Parini'yi önemsemektedir.

⁴ Levi, *Se questo...*, s. 6.

⁵ Levi, *Il sistema periodico*, Einaudi, Torino 1991, s. 865.

⁶ Parini'nin çalışmayan soylu sınıfı alaya aldığı *Genç Beyefendi* adlı yapıtının ‘Gündüz’ başlıklı bölümüdür.

Hattâ onunla günler boyunca konuştuğunu da düşlemektedir.⁷ Mann ise, Levi'ye göre, yüzyılın en önemli yapıtını ortaya koymuştur.

Levi'nin kullandığı ironiyi biraz daha açık biçime getirmek için, Wayne Booth'un *A Rhetoric of Irony-İroninin Retoriği* adlı yapıtından yararlanmak mümkündür.

Booth'a göre ironi, çoğu zaman, istenilerek, ancak gizlice kullanılan bir öğedir. İroni kullanmanın amacı, edebî bir anlamı yıkmak ve sonra onun yerine yeni bir anlam kurmaktır.⁸ Hem Booth'a hem de Levi'ye göre amaç, okuyucunun dikkatini çekmek ve ona kendisine aktarılacak konuya azamî dikkatle odaklanması gerektiğini bildirmektir. İroni kullanımındaki bir diğer amaç, insanları bir ortak payda etrafında toplamaktır. Bilindiği üzere, Levi insanların bir arada olmasına ve bir arada gerçekleşen yaşama önem vermektedir.

Booth'a göre, okuyucu ve yazar ironi kavramının kullanımına alışkın olmalıdır, aksi halde ironinin, şaşırtması ve ilgi uyandırması, yani amacına ulaşması, mümkün değildir: “Bir çok kişi tarafından ironi kavramı anlaşıldığında, etkisinin sanılandan çok daha fazla olduğunu gördüm. Ancak ironi kullanımında okuyucu ve yazarın işbirliği içinde olmaları, kaçınılmazdır. Aksi takdirde ironi, amacına ulaşamaz.”⁹

Levi'de ise, Booth'a göre, ironi kavramında ufak bir fark vardır. Levi ironinin herkes tarafından anlaşılmasının gereksiz olduğunu, yalnızca onu kaldırabilecek okuyucuların ironiyi anlayabileceğini savunmaktadır. Bu nedenle, Levi'nin yapıtlarında rastlanılan ironi kavramı Booth'un ironi kavramından biraz farklıdır. Ayrıca Levi, ironi kavramını her zaman kendi yaşam deneyimi ve anılarıyla birlikte kullanmaktadır. Bu da onu, aynı öğeyi kullanan diğer yazarlardan farklı kılmaktadır. Levi, bir yazısında ironi üzerine düşüncelerini şöyle dile getirir: “İnsanın kendisiyle ilgili ironi yapması, ironinin en üst örneklerindedir. Böylece insan kendi sınırlarını aşabilir. Aynı zamanda okuyucuda sürekli varolan bir ilgi uyandırır.”¹⁰

Levi'nin bir çok yapıtında, ironi kavramını bulmak mümkündür. Hattâ yapıtlarının adında bile bu öge vardır. Örneğin, “*Se questo è un uomo*” adlı yapıtının başlığında Levi, ironik biçimde insan olmak için nelere sahip, ya da nelerden yoksun olmak gerektiği konusu üzerinde okuyucuyu düşündürmektedir. Aynı zamanda başlıktan da anlaşılacağı gibi, okuyucunun

⁷ Levi'nin klasik yapıtlara olan ilgisinin bir göstergesidir. Anissimov, M., *Primo Levi o la tragedia di un ottimista*, Baldoni&Castoldi-Milano 2001, s. 30.

⁸ W. C. Booth, *A Rhetoric of Irony*, University of Chicago Press, Chicago, 1974.s. 22.

⁹ W. C. Booth, *a.g.e*, s. 33-47.

¹⁰ Levi, *Il sistema periodico*, Einaudi, Torino 1991, s. 37.

söz konusu konuya ilişkin daha fazla bilgi edineceğini önceden açıklamaktadır. Aynı zamanda, Auschwitz'te insan olmanın farklı erdem ve özellikler gerektirdiğinin mesajı okuyucuya verilmektedir.

Özellikle Kamp ortamında ironinin sıkça kullanılması, dikkat çekicidir. Buradaki amaç, ortamın gerçekten insanlık dışı bir yer olduğunun altını çizmektir.

Kampa ilişkin bir anısında Levi, kendisiyle Sandro arasında geçen bir konuşmayı okuyucuya şöyle aktarır: “*Sandro beni ironik bir dikkatle dinliyordu. Ne zaman konuşmamda yanlış bir kullanım yapsam, sanki üstüme atlayacakmış gibi duruyordu.*”¹¹

Burada da Kamp ortamındaki sıradan bir an tasvir edilmektedir. Ancak Kamptaki durum o kadar kötüdür ki, insanlar yiyecek bulmakta bile çok zorlanmaktadır. Buna rağmen Sandro, artık ayakta durmaya gücü kalmayan Levi'nin konuşmasını düzeltmeye çalışır. Halbuki Levi, dili kullanmayı bilmediği için yanlış yapmamaktadır. Gücsüz kaldığı için düzgün konuşmakta zorluk çekmektedir. Aktarılanlarda ironinin varlığı, belirgin biçimde ortadadır. Levi'nin amacı, Kamp dışında, yani normal yaşam diye nitelendirilen alanda, burada olduğu gibi konuşurken yanlış yapmasının asla mümkün olmayacağını göstermektir. Çünkü Kampa gelmeden önce kendisi İtalyanca'yı oldukça düzgün kullanan biridir.

Levi'nin “*Se questo è un uomo*” adlı yapıtına seçtiği başlıkta bir ironi daha vardır. Yaratılış öyküsüne göre, dünyanın yaratıldığı altıncı günde ‘İnsan Nedir?’ sorusu gündeme gelmektedir. Çünkü Levi'ye göre Auschwitz ve Naziler yeni bir dünya yaratma amacını gütmektedir. Levi ise söz konusu başlığı koyarak, yeni dünya düzenindeki insanın nasıl olması gerektiğine ilişkin ip uçlarının da yapıtında var olduğuna işaret etmektedir. Levi'nin bazı yapıtlarında gerçekten de çarpıcı ironik öğeler vardır: “*Laboratuvarda müdür sıfatıyla çalışan adamın da doktora unvanı var. Ama o Kimya değil, Dilbilim doktoru, ama yine de laboratuvardan ve insan sağlığından sorumlu kişi o.*”¹²

Buradaki ironi, Levi gibi uzun yıllar laboratuvar ortamında çalışmış, kimyadan, tahlillerden, deneylerden anlayan birinin değil, laboratuvardan hiçbir şey anlamayan birinin Kamptaki laboratuvarda sorumlu kişi konumunda olmasıdır.

Kampta her şey alt üst edilmiştir. İnsanların hangi mesleğe sahip olduklarının herhangi bir önemi yoktur. Ayrıca Naziler uygun vasıflara sahip

¹¹ Levi, *Se questo è un uomo*, Einaudi, Torino 1991, s. 775.

¹² Levi, *Se questo...*, s. 136.

olmayan kişileri hiç bilmedikleri alanlarda çalıştırarak onların gerçekte işe yaramaz olduklarını göstermeye çalışmaktadırlar. Naziler için önemli olan tutsakların kendilerinin insan olmadıklarına ve dünyada yaşamayı hak etmediklerine inanmalarını sağlamaktır.

Naziler ellerinden geldiğince tutsaklar üzerinde baskı kurarak, insanca yaşama onurlarını hiçe sayarak onları öldürmeyi hedeflemişlerdir: “*İnsanı yok etmek onu yaratmak kadar güçtür. Kolay olmadı ama siz Almanlar bunu başardınız.*”¹³ Levi için Kamp, oraya giren insanların insanlıklarına ilişkin bütün duygu, düşünce ve ümitlerini bir kenara bırakıp gittikleri yerdir. Kampta yaşanan bütün olaylar Levi’ye sanki kötü bir düş görüyormuş hissini vermektedir. Öyle ki Levi Dante’den esinlendiği anlarda bile *İlahi Komedya*’da yaratılmış olan düşsel cehennemin toplama kampında gerçeğe dönüştüğünü okuyucuya ironiyi de kullanarak aktarmaya çalışmaktadır. Dante’nin Cehenneminin giriş kapısının üzerinde ‘*Sizler ki bu kapıdan geçeceksiniz, tüm umutlarınızı dışarıda bırakın*’ yazısı vardır. Levi’nin de uzunca bir dönem tutsak olarak bulunduğu Auschwitz Toplama Kampının giriş kapısının üzerinde ‘*Çalışmak özgür kılar!*’ yazısı yer alır.

Sonuç: Levi’nin yapıtlarında var olan belki de en büyük ironi, fazla gezmeyi sevmeyen, belirsizlikten hoşlanmayan, düzene ve temizliğe âdetâ tapan, eşitlik ve adalet duygusu gelişmiş, demokrasiye inancı her şeyin üzerinde olan, utangaç, sıradan, mesleği ve ailesi dışında konularla ilgilenmeyen, edebiyatı hobi olarak gören ve uygulayan bir kişinin bunların tam tersini kabul ediyor olmasıdır.

“*Tregua*” adlı yapıtta Levi, serbest kaldığında pazarda para kazanmak için beyaz bir gömleğin satışını yapar. Ancak, söz konusu eylemi yapması, her şeyden önce kendi kişiliğine ters düşmektedir. Çünkü, yapısı gereği çekingen olan Levi, Pazar yerinde insanlar arasında gezerek gömleğin satılık olduğunu ve fiyatını bağırarak söylemek zorundadır. Levi, gömleği satamayacağını anlar ve aç kalma pahasına kendi yapısına ters düşen bu davranıştan vazgeçer. Daha sonra bir papaza giderek, aç olduğunu Latince cümlelerle ifade etmiştir.

Burada ironi, aç kalma pahasına da olsa, Kampta bir çok yeni şey öğrenmiş de olsa, dürüstlüğünden ve kültüründen ödün vermemesidir. Levi her zaman insanın kendisine ironi ile yaklaşmasının büyük bir erdem olduğunu savunmuştur ve verilen örnekte de bunu kanıtlamaktadır. Ayrıca insanın bizzat kendisini ironik öğelerle diğer insanlara anlatabilmesi, kişinin diğerleri tarafından daha iyi tanınmasını ve anlaşılmasını sağlar.

¹³ Levi, *Se questo*, s. 146.

KAYNAKÇA

- Anissimov, M., *Primo Levi o la tragedia di un ottimista*, Baldoni&Castoldi-Milano 2001.
- Booth, W. C., *A Rethoric of Irony*, University of Chicago Press, Chicago, 1974.
- Levi, P., *Il sistema periodico*, Einaudi-Torino 1991.
- _____, *Se questo è un uomo*, Einaudi-Torino 1991.
- _____, *La tregua*, Einaudi-Torino 1991.
- _____, *Se questo è un uomo*, Einaudi-Torino 1991.
- _____, *Se non ora, quando?*, Einaudiorino 1991.
- _____, *Ad ora incerta*, Einaudi-Torino 1991.
- _____, *I sommersi e i salvati*, Einaudi-Torino 2003.

